

Рысбаев Ә., Теменова Г.

**Түркі тілдеріндегі етістік
фразеологизм (ЕФ) мен
туынды етістіктің құрылымдық
сипаттары**

Мақалада, қазақ және түрік тілдеріндегі етістік фразеологизм мен есім негізді туынды етістіктердің құрылымдық жағынан ұқсастықтары мен ерекшеліктері қарастырылады. Екі тілдегі етістік фразеологизмдердің құрылымына, құрамына талдау жасау, бір жағынан, етістік фразеологизмдерді тілдегі басқа бірліктерден ажыратып, ерекшеліктерін танып, өздеріне тән басты белгілерін айқындауға, екінші жағынан, олардың сыртқы формаларына сай күрделі мағыналары болатынын және бұл мағынаның, яғни ұғымның қандай жолмен қалыптасатынын айқындауға септігін тигізеді.

Түйін сөздер: етістік фразеологизм, есім негізді туынды етістік, жұрнақ.

Risbaev E., Temenova G.

**Structural similarities and
features of verbal phraseological
units and derived verbs
in Turkic languages**

The article considers the general structural similarities and features of verbal phraseological units and derived verbs from nominal stems in Kazakh and Turkish languages. The analysis of the structure and verbal part of phraseology in two languages, at first will help to determine the difference of verbal phraseological units from other units of the language, learn and reveal their own features, and on the other hand, in accordance with their external forms it has complicated informative meaning and methods of ways in the formation of this concept.

Key words: verbal phraseological, derived verbs, the suffix.

Рысбаев А., Теменова Г.

**Структурные сходства
и особенности глагольных
фразеологизмов
и производных глаголов
в тюркских языках**

В статье рассматриваются общие структурные сходства и особенности глагольных фразеологизмов и производных глаголов от именных основ в казахском и турецком языках. Анализ структуры и состава глагольных фразеологизмов в двух языках, во первых поможет определить разницу глагольных фразеологизмов из других единиц языка, узнать особенности и выявить их собственные признаки, а с другой стороны показывает что в соответствии с их внешними формами имеют сложно содержательный смысл и способы путей формирования этой концепции.

Ключевые слова: глагольные фразеологизмы, производные глаголы, суффикс.

**ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ
ЕТІСТІК
ФРАЗЕОЛОГИЗМ (ЕФ)
МЕН ТУЫНДЫ
ЕТІСТІКТІҢ
ҚҰРЫЛЫМДЫҚ
СИПАТТАРЫ**

Фразеологизмнің басты белгілерін айқындап, оны тіл білімінің басқа да салаларымен қатар қойып зерттеудің өзіндік бір жолы – сөз бен фразеологизмді немесе сөз тіркесі мен фразеологизді салыстырмалы зерделеу. Солай болғандықтан, жалпы фразеологиялық қордың құрамына енетін етістік қызметіндегі тиянақты тіркестердің табиғатын тануда да оларды тілдегі басқа ұқсас бірліктермен салыстырып талдаған ұтымды.

Қазақ және түрік тілдеріндегі бірінші сыңары есім сөзден тұратын ЕФ-лер сөздердің ішінде, қай жағынан алғанда да етістікке ұқсас. Оның ішінде аталмыш ЕФ-лер есім негізді туынды етістіктер мен есім негізді күрделі етістіктерге көбірек келеді.

Профессор К.Аханов фразеологизмге «кемінде екі сөздің тіркесуінен жасалған, мағынасы бір тұтас, құрамы мен құрылымы тұрақты, даяр қалпында қолданылатын тілдік единица» [1, 166] деп анықтама береді. Бұл жалпы фразеологизмге ортақ сипаттар. Амал-әрекет, іс-қимыл білдіретін етістік қызметіндегі фразеологизмдерді туынды етістіктермен немесе басқа ұқсас бірліктермен салыстырғанда, осындай сипаттары назарда ұсталады. Қазақ тілі мен түрік тіліндегі етістік фразеологизмдерді есім негізді туынды етістіктермен салыстырғанда, ең бірінші айтуға болатын ұқсастық – олардың дайын күйінде жұмсалатындығы. Дайын қалпында жұмсалу белгісі бүкіл лексикалық бірліктерге, яғни сөзге тән. Мәселен, *аяқта, шегеле* деген сөздер жұрнақ жалғану арқылы есімнен жасалған туынды етістіктер. Екеуі де екі бөлшектен тұрады. Бірінші сыңары есім сөз де (аяқ, шеге), екінші сыңарлары есім сөзді етістікке айналдырушы қосымша морфемалар (-та, -ле). Осы қосымшалар түбір сөзге тіркесіп, жаңа, басқа бір мағына тудырып тұр. Ал, мұндай жаңа мағынаны әр сөйлеуші қалауынша жасап ала алмайды. Бүгінгі күні қандай туынды етістік болмасын, дайын материал іспетті, оларды формалық тұтастығын бұзбай ғана қолдануға болады. Фразеологизмдерді де «қолданушы адам оның құрамына енетін сөздерді өзінше (өз қалауынша) тіркестірмейді, тұтасқан күйін бұзбай, қаз қалпында (даяр күйінде) қайталай қолданады» [1, 167]. ЕФ-лер фразеологиялық бірлік, соған қарамастан, қай-қайсысы да әр алуан іс-қимылды білдіруге арналған дайын материалдар. Бұған олардың пішін-түрпаты да, мазмұн-мағынасы да сай.

Даяр қалпында қолданылатындығымен қатар, мағына тұтастығы мен құрамының тұрақтылығы да фразеологизмнің бойында жеке-жеке болатын сипаттар емес. Бір фразеологизмнің бойында осы үш белгінің үшеуі де болуға тиіс. Бұл үш сипаттың қыр-сыры бір-бірімен байланысты қаралғанда, айқынырақ ашыла түспек. Аталғандарды байланысты қарау үшін, ЕФ-нің сырт пішін, құрылымы және ішкі семантикасы назардан тыс қалмауы керек.

Қазақ тілі мен түрік тілінде белгілі бір қосымшалар арқылы есім сөзден жасалған туынды етістік бірі түбір, екіншісі жұрнақ – екі бөлшектен (компоненттен) тұрады. Фразеологизмдер де, оның ішінде етістік қызметіндегі фразеологизмдердің көпшілігі екі компонентті болып келеді. *Ой+ла, арқа+ла* немесе *ой жібер, арқа тұт* дегендердің алғашқы екеуі туынды етістік, кейінгі екеуі фразеологизм болғанмен, қай-қайсысы да екі бөлшекті. Және бәрінің де алдыңғы бөлшектері есім сөз де, соңғылары тұтас тұлғаға етістіктік сипат беруші бөлшектер. Осы соңғы бөлшектеріне қарап, олардың тілдегі қызметі етістікке тән екені аңғарылады. Есімнен етістік тудырушы жұрнақ пен ЕФ құрамындағы етістік бір қарағанда, бір-біріне ұқсамауы мүмкін. Өйткені, екеуінің формасы екі түрлі. Сол себепті де, әрине, ол екеуін тап бір деңгейге қою дұрыс бола қоймас, дегенмен, ұқсас сипаттарының бары да рас. «Әдетте, жұрнақ өз алдына жеке қолданылмайды және беретін конкретті мағынасы да жоқ» [2, 60]. Ал, фразеологизм құрамындағы сөзді жеке қолдануға болады, жеке қолданылғанда оның нақты мағынасы да бар. Алайда, бұл – сөздің фразеологизм құрамынан тыс қолданысына тән сипат. Фразеологизм құрамындағы сөздердің мағыналары жойылып не көмескіленіп, таза лексикалық қасиеті әнтек солғын тартатынын ескерсек, олардың дербестігі тек тұлғалық дербестік екені түсінікті. Ішкі мағыналары тұрғысынан олар еркін сөз тіркесіндегідей дербес лексикалық бірліктер емес. Фразеологиялық мағынаның оны құрастырушы жекелеген бөлшектерге қарап ашылмайтыны да содан. Фразеологизм құрамындағы сөздер, негізінен, тұтас фразеологиялық мағынаның қалыптасуына әрқайсысы жеке лексикалық бірлік ретінде үлес қоспайды. Олар бүтін бір мағынаны құраушы бөлшектер ғана. Етістік фразеологизмдерді саралағанда, олардың құрамындағы етістік сыңарларының белгілі бір дәрежеде күрделі етістік жасайтын көмекші етістікке ұқсайтыны байқалады. Бұл көмекші етістіктердің есім сөзді етістікке айналдыратын дәнекер есібінде қызмет

ететіні және бұл жағынан жұрнаққа ұқсас екені анық. ЕФ-лер құрамындағы етістіктердің де бойында осындай қасиет болумен қатар, олардың тұтас фразеологиялық мағынаға қосар өзіндік үлестері де бар. Жұрнақ та «өзі қосылған түбірге үстеме немесе жаңа мағына беріп, туынды түбірдің белгілі мағына беретін бөлшегі (морфема) есепті қызмет атқарады» [2, 60]. Бұл аталғандар ЕФ мен туынды етістіктің сыртқы құрылымдық сипатындағы ұқсастық.

Мұндай ұқсастық олардың ішкі құрылымында да бар. Мысалы, белгілі ғалым А. Ысқақов қазақ тіліндегі туынды етістік жайлы былай дейді: «Жұрнақ арқылы жасалатын (туатын) әрбір туынды етістіктің семантикасы, әдетте, оның құрамына енетін түбір (туынды сөз) мен қосылатын жұрнақтың мағыналарынан құралады» [3, 228]. Әрі қарай «...туынды етістіктердің мағыналары, ...құрамындағы екі компоненттің (түбір мен жұрнақтың) мағыналарынан құралса да, ол екеуінің құрылымы бір-бірімен ажырамайтынды болып біреді де, туынды форма бір бүтін тұлға (единица) есебінде тұтасады. Осы себептен, кейбір туынды етістіктер (туынды есімдер де) бөлшектенбейтіндей болып, түбір сөз қалпына көшеді» деп жалғастырады. Мұндай кезде кейбір түбірлердің негізгі мағыналары көмескіленіп, не тіпті жоғалып, түбір етістікке айналып кететін атап өтеді [3, 228-229]. Мәселен, *байла, байызда, алда, тула, мықта, жолық* деген секілді туынды етістіктердің түбір мен қосымша морфемаларының жігі бірден аңғарыла қоймайды. Етістік фразеологизмдерден де осы құбылысты байқауға болады. Жалпы бұл бүкіл фразеологизмдерге тән. Фразеологиялық бірлік пен еркін сөз тіркесін салыстырғанда, көзге бірден фразеологизмнің бөлінбейтін тұтастығы, ал еркін сөз тіркесінің жекелеген бөлшектері түседі. Еркін сөз тіркесі құрамындағы әрбір сөз дербес мағынаға ие. Мысал үшін, өзара пысықтауыштық қатынастағы *қалаға кету* немесе түрікше *eve girmek* (үйге кіру) тіркесі меңгеріле байланысып тұр. Байланыстары еркін, бір-бірінен оңай ажыратылады. Екі сыңарының қайсысының болмасын, орнын ауыстырып басқа сөздермен қолдануға, анықтап айтқанда, *қалаға* емес, *ауылға* деп, *кету* демей, *жөнелу* немесе *жүріп кету* деп қолданса болады. Түрік тіліндегі мысалды да сөйтіп құбылта аламыз. *Eve girmek* (үйге кіру) дегенді *okula girmek* (мектепке кіру) немесе *okula bakmak* (мектепке қарау) десек, еш сөкеттігі жоқ. Ал, тұрақты тіркестің, оның ішінде етістік фразеологизмнің сыңарлары бір-бірінен бөлінбейді, олар негізінен басқа бір сөзбен

ауыстыруға көнбейді. Олар белгілі бір қосымша арқылы есім сөзден жасалған туынды етістік секілді, тұтасқан күйі бір мағынаны білдіреді. Сондықтан да, сыртқы құрылымы, байланыс түрі жағынан жоғарыдағы еркін сөз тіркестерімен (қалаға кету, eve girmek) бірдей *ойға кету* немесе *derde girmek* (дертке кіру) деген тіркестерді бөлшектей алмаймыз. Бұлардың құрамындағы *ойға* дегенді осы сөздің өзімен мағыналас *nikip*, *ұғым* немесе *ақыл*, ес деген сөздердің бірімен не болмаса, түрік тіліндегі *dert* сөзін *üzüntü* (реніш), *hastalık* (ауру), *kaugı* (таукімет) т.б. мағыналас екінші бір сөзбен ауыстырып қолдануға болмайды. Өйткені, бұлар еркін сөз тіркесі емес, ондайға көп көне бермейді. Және де еркін сөз тіркесіндегідей бұл жердегі сөздер пысықтауыштық қатынаста тұрып, екінші сыңарлары (*кету*, *girmek* етістіктері) алдыңғы мысалдардағыдай объектіге бағытталған қимылды білдіріп тұрған жоқ. *Pikirge*, *ұғымға кету* немесе *ақылға, еске кету* деп фразеологиялық тіркес (*ойға кету*) арқылы беріліп тұрған «неше түрлі ой жетегінде болу, ойлану» деген мағынаны бұзбай жеткізу тіпті де мүмкін емес. Сондай-ақ, *üzüntüye* (ренішке), *hastalığa* (ауруға) *girmek* немесе *soruna* (таукіметке), *kaugıya* (қайғыға) *girmek* деп ауыстырып, *derde girmek* деген фразалық тіркес білдіретін «қиын жағдайға тап болу» деген мағынаны бере алмаймыз. Жоғарыдағы туынды етістіктерде де осындай бөлінбейтін тұтастық бар. Туынды етістіктер де, ЕФ-лер тәрізді екі компоненттен құралады және мағынасы тұтасқан, құрамы әбден тұрақтанған тілдік бірліктер.

Фразеологизмге тән басты белгілерді, айнақатесіз болмаса да, тілдің басқа бірліктерінен де табуға болады. Бірақ туынды етістік пен ЕФ-ге бұл белгілердің салыстырмалы түрде ортақ болып келуі – оларды бір топ ішінде қарауға негіз бола алмайды. Олай болатыны, фразеологизм атаулыға белгілі бір дәрежеде ортақ, жоғарыда аталғандардан өзге тағы бірқатар ерекше сипаттар бар. Ондай ерекшеліктердің негізгілері ретінде фразеологизм құрамындағы сөздің негізінен тура мағынада емес, ауыс мағынада жұмсалатындығын және беретін мағынасының бейнелі, мәнерлі болатындығын айтуға болады. Бұлар қазақ және түрік тілдеріндегі етістікпен қызметтес екі компонентті фразеологизмдерге де қатысты. Аталған белгілер екі тілдегі бүкіл туынды етістіктің бойынан табыла бермейді.

ЕФ-лердің түрлену жүйесінде де туынды етістікке жат құбылыстар бар. ЕФ-лердің барлығы бірдей етістік сөз табының бүкіл формаларында қолдануға икемді емес. Кейбірі солай болғанмен,

кейбірі жарым-жартылай ғана түрлене алады, тіпті, бір-ақ формада қатып қалғандары да бар.

Академик І. Кеңесбаев «...фразеологизмнің бейнелі (дәлірек айтқанда, туынды) мағынада жұмсалуды – өнбойы кездесер қағида» дейді [4, 597]. Фразеологиялық бірлік болғандықтан ЕФ-лер де бұдан шет қала алмайды. Фразалық тіркестің мағыналық тұтастығы бір жағынан фразеологизм құрамындағы сөздің ауыс мағынада қолданылатындығына байланысты. Мысал үшін, *көзі ашылды* немесе *көз ашпады* дегендерді еркін тіркес ретінде де, фразалық тіркес ретінде де қолдануға болады. Етістікті еркін сөз тіркес ретінде қолданылғанда, екі сөздің мағынасы тұтасып бір ұғымды білдірмейді, мағына тұтастығы болмайды. Біріншісінде (*көзі ашылды*) дене мүшесі көздің ырықтан тыс ашылғаны, екіншісінде (*көз ашпады*) біреудің өз көзін ашпағаны жайлы сөз болып, әрбір сөз дербес мағынада жұмсалған. Мұндай кезде әрқайсысы жеке сөйлем мүшесінің қызметін атқарып, *несі ашылды?* немесе *нені ашпады?* деген секілді өз алдына жеке сұрақтарға жауап береді. Ал, тұрақты тіркес есебінде қолданылғанда, әр сөздің дербес жеке мағынасын іздеу бекершілік. Өйткені, фразеологизм құрамындағы сөздер өздерінің тура мағынасында қолданылмайды, ауыспалы мағынада қолданылады және олардың бұл мағыналары бір-бірінен ажырағысыз болып, біте қайнасып кетеді. Соның нәтижесінде олар бір ғана ұғымды білдіретін болады. Мәселен, *көзі ашылды* «оқыды, білім алды, жақсыжаманды айыра білді; азаптан құтылды, жаны жай тапты» деген мағына, *көз ашпады* болса, «құтыла алмады, арылмады» деген мағына береді. Сондықтан да, фразеологизм құрамындағы сөздер бір-бірінен бөлектенбейді, әрқайсысына жеке сұрақ қойылмайды. Егер бұл тіркестердің бейнелілігіне назар аударылмай, компоненттерінің тура лексикалық мағыналары сарапқа салынса, мағына тұтастығы жайлы сөз ету артық болар еді. Сонымен, фразеологизм құрамындағы компоненттер қалай да ауыс (бейнелі, астарлы) мағынада жұмсалады. Ал, сөзге, оның ішінде туынды етістікке қатысты бұлай деп кесіп-пішіп айту мүмкін емес. Дей тұрғанмен, туынды етістіктердің арасында да тура мағынаны білдірмей, ауыспалы мағынада жұмсалатындары баршылық.

Мәселен, қазақ және түрік тілдерінде есімнен етістік тудыратын өнімді жұрнақтардың бірі – -да (-де, -та, -те, -ла, -ле). Түрік тілінде мұның -la, -le деген тек екі варианты ғана жұмсалады (-da, -de нұсқалары кей еліктеу сөздерден ғана етістік жасауға қатысады). Осы жұрнақ арқылы

қазақ тілінде де, түрік тілінде де дене мүше атауларынан көптеген туынды етістіктер жасалады және олардың «басым көпшілігі тікелей сол мүшелердің тура мағыналарынан гөрі ауыспалы, жанама мағыналарын жиі білдіреді» [3, 231]. *Бастау, аяқтау, қолдау, көздеу, мойындау, өкшелеу, қолқалау, тілдеу* немесе түрік тіліндегі *başlamak* (бастау), *gözlemek* (көздеу), *göğüslemek* (кеуделеу, омыраулау), *otuzlamak* (иықтау), *çeneleşmek* (жақтасу), *kollamak* (қолдау), *sırtlanmak* (арқалану) дегендердің туынды мағыналары олардың жасалуына негіз болып тұрған дене мүшелеріне тікелей қатысты емес. Олай болатыны, екі тілде де есімнен етістік тудыратын -да (-la+n/ş) жұрнағы сөздің тура атауыштық мағынадағы түріне емес, қосымша туынды мағыналы түріне жалғанып тұр. Дене мүшелерінің атаулары (басқа сөздер де) көбіне көп мағыналы болып келеді. Бұл қоғамдық өмірмен бірге дамып отыратын тілдің өзіндік ішкі заңдылығының нәтижесі. «Сөздің сапа жағынан дамығандығын көрсететін бірден-бір белгі – сөздің көп мағыналылығы» [5, 98]. Мысалға, қазіргі қазақ тілі мен түрік тіліндегі *бас (baş)* сөзінің адамның, жан-жануардың дене мүшесі атауынан басқа толып жатқан қосымша келтірінді мағыналары бар. Сондай бір мағынасы – «бір оқиғаның басталған кезі, алғашқы мерзімі» [6, 111; 7, 147]. Үнемі алға қарап, алда тұратын дене мүшесі бастың атауы ұқсатудың нәтижесінде бір оқиғаның басталған кезі, алғашқы мерзімі деген қосымша мағына жамап алған. Мысалдағы *баста (başla)* осы қосымша мағынадан туындайтын секілді. Сол сияқты, *көзде, тілде* дегендердің түбірі (көз, тіл) әуелі сол дене мүшелерінің қызметінің атауы ретінде жұмсалып, сол мағынадан -да жұрнағы арқылы туынды етістік жасалғандай. *Көз* көру мүшесі және сол көздің қызметінің аты, яғни (көз)қарас. *Тіл* сөзінің «қатынас құралы, сөз» деген мағынасы сөздіктерде, тіпті атауыштық мағыналарының бірі ретінде көрсетілген. Бұл мағынаның дене мүшесі тілдің сөйлеу процесіндегі атқарар қызметінің төтеншелігінің арқасында туындағаны анық. Мысалдағы сөздердің қайсысы да метафораға

(ұқсату заңы) негізделіп тұр. Метафора – фразеологизмнің де қайнар көзі.

Есте ұстайтын мыңызды нәрсе – тіл адамзаттың қатынас құралы ретінде қызмет атқаруда түрлі бөлшектерден, мәселен, түпкі мағыналық бөлшек сөз (мұның жанында қосымша морфемалар бар) және сөз тіркестері мен сөйлемдерден құралып, солар арқылы жарыққа шығады. Фразеологизмдер де осындай тіл бөлшектерінің бірі, оның ішінде фразеологизмдер сөз тіркесі мен сөйлемге емес, сөзге ұқсас бөлшек; олардың (сөз бен фразеологизмнің) тұлғаларында, мағыналарында өздеріне тән бірқатар өзгешеліктер болғанмен, қызметтері жуық. Қайсысы да белгілі бір ұғымға атау болып, сөз тіркестері мен сөйлемдерді құрайды да, тілдегі өздерінің негізгі қызметтерін атқарады, яғни ұғымға атау болады. «Ұғымды қалыптастыруға, оны айтуға сөз қажет болады.» «Сөз ұғымның пайда болуына түркі бола алмаса да, оның (ұғымның) құралу процесін аяқтайды.» «Ұғымды сөз жинақтап аяқтайды.» «... бірақ ұғымның мағынасы кең, бір сөзден де, көп сөзден де бір ұғым болуы ықтимал» [8, 15]. Демек, фразеологизмнің компоненттерден құралып, тұлғалық жағынан күрделі болып келуі – олар білдіретін ұғымның, яғни мағынаның ауқымына байланысты. Мағына түрінде көрінетін ұғымның мазмұны кең болса, оны жарыққа шығарушы сөздің (дыбыстық жамылғының) түрі де күрделене түседі, басқаша айтқанда, фразеологизмнің сыртқы тұлға-түрпатының күрделі болуы – ол білдіретін ұғымның да негізінен күрделі болатындығына байланысты. Сыртқы форма ішкі мазмұннан бөлек, өз алдына дербес өмір сүретін материал емес, ұғымның жиынтық көрінісі. Ұғым, мағына болмаса, сыртқы форма қалыптаспас еді. Солай болғандықтан, екі тілдегі ЕФ-лердің құрылымына, құрамына талдау жасау, бір жағынан, ЕФ-лерді тілдегі басқа бірліктерден ажыратып, ерекшеліктерін танып, өздеріне тән басты белгілерін айқындауға, екінші жағынан, олардың (ЕФ-лердің) сыртқы формаларына сай күрделі мағыналары болатынын және бұл мағынаның, яғни ұғымның қандай жолмен қалыптасатынын топшылауға себін тигізуге тиіс.

Әдебиеттер

- 1 К. Аханов. Тіл білімінің негіздері. Алматы, «Санат», 1993.
- 2 А. Хасенова. Етістіктің лексика-грамматикалық сипаты. Алматы, «Ғылым», 1971.
- 3 А. Ысқаков. Қазіргі қазақ тілі. Алматы «Ана тілі» 1991.
- 4 І. Кеңесбаев. Қазақ тілі фразеологизмдер сөздігі. Алматы, «Ғылым», 1977.
- 5 Ә. Болғанбайұлы, Ғ. Қалиұлы. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы «Санат» 1997.
- 6 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі (2 том). Алматы, «Ғылым», 1976.

- 7 Türkçe Sözlük (Türk тілінің түсіндірме сөздігі, 1 том). Ankara, 1989.
- 8 І. Кеңесбаев, Мұсабаев. Қазіргі қазақ тілі. Алматы, «Мектеп» 1975.

References

- 1 K. Ahanov. Til biliminin negizderi. Almatı, «Sanat», 1993.
- 2 A. Hasenova. Etistiktin leksika-grammatikalık sıpatı. Almatı, «Gılım», 1971.
- 3 A. Isakov. Kazirgi kazak tili. Almatı. «Ana tili» 1991.
- 4 İ. Kenesbayev. Kazak tili frazeologizmden sözdigi. Almatı, «Gılım», 1977.
- 5 A. Bolganbayulı, Ğ. Kaliulı. Kazirgi Kazak tilinin leksikologiyası men frazeologiyası. Almatı, «Sanat» 1997.
- 6 Kazak tilinin tusindirme sözdigi. (2 tom). Almatı, «Gılım», 1976.
- 7 Türkçe Sözlük (Turik tilinin tüsindirme sözdüğü, 1 tom). Ankara, 1989.
- 8 İ. Kenesbayev, Musabayev. Kazirgi kazak tili. Almatı. «Mektep» 1975.